

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr Pawła Zapeńskiego

pt:” „USAMODZIELNIANIE SIĘ I SAMODZIELNOŚĆ ŻYCIOWA BYŁYCH WYCHOWANKÓW PLACÓWEK OPIEKUŃCZO - WYCHOWAWCZYCH W NARRACJACH BIOGRAFICZNYCH”
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Grażyna Genowefa Gajewskiej, Promotor
pomocnicza dr Edyta Bartkowiak , na zlecenie Uniwersytetu Zielonogórskiego (204 strony z bibliografią i aneksem)

Wprowadzenie

Recenzowana praca jest bardzo ambitnym przedsięwzięciem badawczym. Jej Autor postanowił opisać proces usamodzielniania się byłych wychowanków placówek opiekuńczo wychowawczych, używając do tego celu wielu kategorii pojęciowych wywodzących się ze współczesnej humanistyki. Już tytułowa kategorie- usamodzielnianie się i samodzielność wskazują jak ambitne i trudne jest to zadanie. Wieloznaczne, często traktowane potocznie pojęcie, jakim jest usamodzielnianie się i samodzielność staje się w tej pracy przedmiotem badań Doktoranta. Dobrze, że stając przed tak trudnym i ambitnym wyzwaniem Pan mgr Paweł Zapeński umieszcza je w bardzo szerokim kontekście społeczno- kulturowym. Pokazuje tło badanych zagadnień, obecny stan wiedzy w tym zakresie, przeprowadzone dotąd badania, opisuje po Covidową rzeczywistość jako refleksje pozwalające sproblematyzować podjęte w rozprawie zagadnienia. Ten rozmach, odwaga sięgania do wielu źródeł, wielu dyscyplin, teorii i kategorii pojęciowych to cecha charakterystyczna i zaleta recenzowanej pracy.

Problematyka pracy.

Tytułowe kategorie pojęciowe- usamodzielnianie się i samodzielność stanowią przedmiot tej rozprawy. Doktorant rzetelnie, ze znanstwem wprowadza nas w problematykę swoich badań. Dokonuje przeglądu sposobów rozumienia podstawowych dla badań i analiz pojęć, dyskutuje z nimi, nawiązując przy tym do będących ich kontekstem problemów opieki i wychowania. Bardzo logicznie, w spójny i przejrzysty sposób określa własną problematykę

badawczą- już od pierwszych zdań tej interesującej pracy wiemy, co stanie się jej przedmiotem. Ważność i aktualność podjętej w rozprawie problematyki Autor podkreśla w następujący, rzeczowy sposób: „ Każdego roku prawie sześć tysięcy wychowanków umieszczonych w pieczy zastępczej instytucjonalnej i rodzinnej osiąga pełnoletność i tym samym staje przed koniecznością zbudowania samodzielnego życia (NIK, 2015). Osoby te mają znacznie utrudniony start w dorosłość, z racji tego, że ich rozwój i proces usamodzielniania się przebiegał poza naturalną rodziną, która o ile jest zdolna wypełniać swoje funkcje opiekuńczo – wychowawcze, stanowi najlepsze środowisko życia. W przypadku osób umieszczonych w pieczy zastępczej rodzina naturalna nie tylko nie spełniła swoich zadań, ale jeszcze naraziła dzieci na szereg traumatyzujących doświadczeń, z którymi o ile nie uzyskają skutecznej pomocy terapeutycznej, przyjdzie im wkroczyć w dorosłość. Życie w placówkach opiekuńczo – wychowawczych jest najmniej zbliżone do warunków rodzinnych i dlatego też proces usamodzielniania ich wychowanków jest największym wyzwaniem.” (P. Zapeński, Streszczenie).

Widzimy więc skalę zjawiska, zasygnalizowane są jego nieuchronne skutki, jego konsekwencje. W przypadku rozprawy doktorskiej to bardzo ważny aspekt- społeczna ważność oraz aktualność prowadzonych badań.

Podjęcie badań nad usamodzielnianiem i samodzielnością byłych wychowanków instytucjonalnej pieczy zastępczej mgr Paweł Zapeński wywodzi z koncepcji humanistycznej, która zakłada szczególne zainteresowanie człowiekiem (Furmanek, 2014). Zwraca On uwagę, iż ta orientacja odgrywa coraz większą rolę także we współczesnej teorii pedagogicznej, gdyż epistemologiczny poziom działalności pedagogicznej wpisany w perspektywę humanistyczną oznacza rozważania na temat modelu poznania naukowego i jest nieodłącznie związany z podejmowaniem w pedagogice badań jakościowych.

Teoretyczne zaplecze badań nad samodzielnością i usamodzielnianiem

Bardzo dobrze napisany jest rozdział pierwszy, w którym Doktorant dokonuje przeglądu oraz syntezy koncepcji związanej z przedmiotem swoich badań. W rozdziale tym Autor zajmuje się takimi kategoriami jak:

- a) usamodzielnienie i samodzielność oraz proces usamodzielniania się;
- b) opieka i wychowanie,
- c) placówka opiekuńczo – wychowawcza typu socjalizacyjnego.

Wbrew pozorom spójne, nie „ przegadane”, logiczne i syntetyczne przedstawienie kwestii terminologicznych nie jest zadaniem łatwym. Nie może być to eklektyczny zbiór pojęć i określeń przypadkowo zestawionych, nie składających się w żadną całość. W przypadku recenzowanej pracy mamy do czynienia z teoretycznym , skonstruowanym w autorski i przemyślany sposób fragmentem, który w całej pracy stanowi swoistą mapę pojęciową ważną w kolejnych fragmentach poszukiwań i etapach postępowania badawczego. Przyjęta za Promotorką rozprawy definicja samodzielności jest spójna z całą koncepcją badawczą i funkcjonalna wobec stawianych w pracy pytań. Nic dziwnego- Autorka tej definicji dr hab. Grażyna Gajewska jest niekwestionowanym autorytetem w zakresie tej problematyki.

Na podkreślenie zasługuje też świadomość Doktoranta związana z pojęciem wychowania. Dostrzega on zmiany w sposobie rozumienia tej podstawowej dla pedagogiki kategorii pojęciowej, dostrzega jej złożoność, nieoczywistość oraz dynamiczny charakter. Podkreśla relacyjność procesu wychowania oraz jego temporalny (osadzony w czasie) charakter. Dla mnie, ze względu na moje własne zainteresowania badawcze oraz rozwijane przeze mnie teorie wychowania niezwykle ważne jest, iż już w pierwszym rozdziale swojej rozprawy Doktorant osadza badane przez siebie problemy w pedagogice krytycznej. Pojawia się teoria oporu, pojawiają się odniesienia do prac Lecha Witkowskiego i H. Girouxa. Wyrażony na str. 15 recenzowanej pracy pogląd, iż „ Dorośli zamiast łamać opór wychowanków nadmiernym autorytetem wymuszającym posłuszeństwo, powinni nauczyć ich stawiać opór w konstruktywny sposób, mówić NIE. Nonsensem jest, mając za cel wychowanie niezależnego i samodzielnego człowieka, zdolnego odmówić, kiedy wymaga tego sytuacja, używanie środków wychowawczych sprzecznych z obranym celem, a opartych na ślepych posłuszeństwie, niepodejmowaniu dyskusji, zamykaniu ust w ważnych kwestiach i egzekwowaniu wykonywania poleceń bez cienia refleksji „ można potraktować jako pedagogiczne credo tej interesującej pracy.

Na moje uznanie zasługuje także fakt, iż analizując pojęcie samodzielności i usamodzielnienia Doktorant wskazuje na wiele jego wymiarów, akcentując wymiar relacyjny i emancypacyjny. Za Ireną Mudrecką wskazuje, że „ Usamodzielnienie oznacza, jednocześnie, tworzenie i wspieranie tych warunków, które prowadzą do tego, że młodzi ludzie są w stanie działać we własnym imieniu i na własnych warunkach, zamiast być kontrolowanymi przez innych. Ta zdolność do samoskuteczności jest rozumiana jako proces pod względem postawy, strukturalny

i kulturowy, dzięki któremu młodzi ludzie zyskują zdolność, autorytet i pewność siebie, których potrzebują, by podejmować decyzje i powodować zmiany w swoim własnym życiu i w życiu innych ludzi. Demokratyczne dążenie do emancypacji jest nierozzerwalnie związane z usamodzielnieniem młodzieży (Mudrecka, s. 77-80).

Ten emancypacyjny, krytyczny aspekt recenzowanej pracy nie tylko ujawnia się już w jej pierwszej, poświęconej zagadnieniom terminologicznym części ale jest konsekwentnie obecny w każdym fragmencie, w każdej części rozprawy. To jest nie tylko jej niekwestionowany walor. To także zaleta, wartość, która czyni tę pracę wyjątkową w obszarze jej zainteresowań. Problematyka opieki nie zbyt często w polskich badaniach pedagogicznych podejmowana bywa w perspektywie emancypacyjno- krytycznej. Najczęściej spotykamy tu prace diagnostyczne (także niezwykle potrzebne i ważne) lub interwencyjno- praktyczne, wychodzące od opisu problemu, traktowanego jako zdarzenie krytyczne i zmierzające do jakichś nadających się do aplikacji rozwiązań.

Tym bardziej cieszy i budzi podziw próba (niezwykle w tym przypadku udana) wpisania problematyki opieki i wychowania dzieci pozostających w placówce lub w pieczy zastępczej w perspektywę emancypacyjno- krytyczną.

Warto także zwrócić uwagę na kontekst prowadzonych badań. Ich Autor, mgr Paweł Zapeński zrobił coś, czego ja z niewielkim skutkiem domagam się od moich akademickich kolegów od lat. Dostrzegł on mianowicie teraźniejszość, dostrzegł to, co dzieje się dzisiaj w naszym społecznym świecie i co przecież warunkuje nie tylko nasze działania, nasze codzienne zachowania ale także nasz system wartości, nasze orientacje życiowe, naszą pamięć, samoocenę i dokonywane przez nas wybory. Opisał, przeanalizował i po swojemu zinterpretował sytuację pandemii oraz wojny w Ukrainie- obu wielkich, społecznych traum w których wszyscy tkwimy i z którymi musimy się mierzyć. Dostrzeżenie kontekstu, jakim są najtrudniejsze nawet problemy współczesności to niezwykle ważny, zasługujący na podkreślenie walor recenzowanej pracy. Dlatego uważam, że fragment pracy(str.54-75) poświęcony tym zagadnieniom mógłby z powodzeniem zostać jak najszybciej opublikowany.

W emancypacyjno- krytycznym wymiarze rozprawy doktorskiej mgr Pawła Zapeńskiego mieszczą się także Jego rozważania dotyczące stanu prawnego, który reguluje opiekę nad dzieckiem oraz pieczę zastępczą w naszym kraju. Analiza badań zastanych, własne przemyślenia i studia w tym zakresie to kolejny ważny, zasługujący na podkreślenie wymiar pracy. Zwrócenie naszej uwagi na problemy życiowe tych, którzy z tą opieką się zetknęli to bardzo ważny zabieg- każe nam on zmobilizować nie tylko nasze działania poznawcze w tym

zakresie ale także realnie działać. Postulat ewaluacji działalności opiekuńczej i w zakresie pieczy zastępczej uważam za kolejne, ważne, aktualne i niezwykle słuszne przesłanie tej pracy.

Metodologiczna koncepcja pracy.

W celu udzielenia odpowiedzi na postawiony w rozprawie problem badawczy mgr Paweł Zapeński przeprowadził badania jakościowe z wykorzystaniem wywiadu narracyjnego. Siedmioro badanych osób, byłych wychowanków placówek typu socjalizacyjnego funkcjonujących na terenie dwóch powiatów nowosolskiego i zielonogórskiego, opowiedziało Mu historie swojego życia. Ich autobiograficzne opowieści posłużyły do analizy czynników wpływających na proces usamodzielniania się i jakość zdobytej przez narratorów samodzielności. Możliwość opowiedzenia przez nich swojego całego życia otworzyła drogę do informacji niedostępnych dla innych metod. Ograniczenie pytań do samego procesu usamodzielniania nie wydobyloby na światło dzienne wielu mechanizmów odpowiedzialnych za postępowanie narratorów i sposób odbioru przez nich rzeczywistości społecznej, w której przyszło im żyć i się usamodzielniać. Doktorant zauważył, iż forma wywiadu narracyjnego, nie ingerując w wypowiedzi uczestników pozwala skupić opowieść na rzeczach istotnych z ich perspektywy. A właśnie o zrozumienie perspektywy osób, których proces usamodzielniania dotyczy, chodziło w przeprowadzonych badaniach. Dały one głos grupie osób zaangażowanych w zdobywanie samodzielności wśród trajektorii cierpienia, jakie przeżywają, a które mimo bezpośredniego uczestnictwa są najmniej decyzyjnymi osobami, muszą działać w ramach narzuconych odgórnie zasad. Analiza ich wypowiedzi pozwoliła wysunąć wnioski oraz właściwe dla nich rekomendacje i postulaty naprawcze obecnego stanu rzeczy. Doktorant umieścił swoje badania w jakościowej perspektywie metodologicznej. Wykorzystał wywiad narracyjny. Zrobił to poprawnie. Mnie- badaczce narracyjnej oczywiście żal, iż nie przyjął w swojej pracy szerszej, narracyjnej perspektywy. Na poziomie metodologii nie wybrał orientacji narracyjnej, która zaprowadziłaby Go do narracyjnej tożsamości, do sposobów jej konstruowania w oparciu o własne, biograficzne doświadczenia. Narracyjność badań mgr Pawła Zapeńskiego ograniczyła się na poziomie metodologii do wyboru metody wywiadu narracyjnego. Brakuje więc narratologii/narratywizmu jako orientacji badawczej na tym etapie pracy. Pojawia się on jednak na poziomie prezentacji wysłuchanych narracji oraz ich interpretacji. Widać więc w tej rozprawie doktorskiej niewątpliwy rozwój Doktoranta. Rozwój metodologiczny. Wybór metody prowadzi go bowiem w stronę narracyjnego pojmowania

zarówno jednostkowej tożsamości, biografii człowieka jak i jego losu. Doceniam ten rozwój, widzę w nim ogromny badawczy i interpretacyjny potencjał Doktoranta. I właśnie dzięki temu rozwojowi tak interesujące i ważne poznawczo są Jego opisy, analizy i interpretacje wysłuchanych narracji.

Wnioski z przeprowadzonych badań.

Metoda wywiadu narracyjnego, studium przypadku, zastosowanie teorii trajektorii cierpienia jako narzędzia interpretacyjnego wysłuchanych siedmiu narracji przyniosło znakomite, badawcze skutki. Naprawdę nieczęsto czytam tak pogłębione a jednocześnie związane z problemem badawczym (a nie uciekające w dygresje) interpretacje wysłuchanych narracji. Konsekwentnie zastosowana teoria trajektorii cierpienia pozwala Doktorantowi interpretować kolejne etapy biografii, kolejne doświadczenia narratorów w aspekcie blokad lub możliwości ich usamodzielnienia się. Pozwala odkryć mechanizmy, które niejako uwięziły ich na trajektorii, pokazać te wszystkie opadające i wznoszące się linie człowieka będącego na trajektorii cierpienia włącznie z jej najważniejszym rezultatem jakim jest przemiana. Terminologia teorii trajektorii cierpienia jest tutaj bardzo dobrze rozumiana jak i stosowana. Doktorant każdą z narracji interpretuje językiem tej koncepcji jednak odmiennie- ta odmiennosc wynika z opowiedzianych historii, wynika z jednostkowych, tak różnych biografii. Jednak w żadnym z opisów, w żadnej interpretacji nie gubi się problem badawczy, na których Badacz szuka odpowiedzi ani teoria, która jest poszukiwana tym narzędziem.

Ta część pracy zasługuje na najwyższe uznanie. Empatia Doktoranta, jego ogromne, widoczne tu doświadczenie w pracy z ludźmi w kryzysie, umiejętność słuchania oraz znajomość sztuki interpretacji (Susan Sontag) to ogromne walory recenzowanej pracy. Przeprowadzenie nas czytelników, od zagadnień teoretycznych, pozwalających nam zrozumieć o co Badacz pyta, czego szuka, czego pragnie się dowiedzieć poprzez diagnozę „stanu rzeczy” w zakresie opieki i pieczy zastępczej, umieszczenie tego w aktualnym, bardzo trudnym i wielowątkowym kontekście współczesności poprzez precyzyjny, poprawny opis wybranej i zastosowanej procedury badawczej aż do siedmiu historii życia osób, które próbowały usamodzielnić się przebywając w pałacu opiekuńczej/ pieczy zastępczej czyli do znakomitej prezentacji wyników własnych badań zasługuje na podziw i uznanie. Wszystkie interpretacje, jakich dokonuje w swej rozprawie Doktorant są nie tylko ciekawe i ważne- one są ogromnym źródłem wiedzy o procesie uczenia się z własnego doświadczenia.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Pawła Zapeńskiego pt: USAMODZIELNIANIE SIĘ I SAMODZIELNOŚĆ ŻYCIOWA BYŁYCH WYCHOWANKÓW PLACÓWEK OPIEKUŃCZO - WYCHOWAWCZYCH W NARRACJACH BIOGRAFICZNYCH napisana pod kierunkiem dr hab. Grażyny Gajewskiej prof.UZ jest nowatorska, społecznie ważna, znakomicie zaprojektowana, napisana ze znanstwem stawianych problemów i wyjątkowa w części badawczej. Uważam, że recenzowana rozprawa doktorska poruszając ważną, nową i aktualną problematykę wypełnia lukę w polskiej pedagogice .Zaprezentowany projekt badawczy jest ponadto świetnie zaprojektowany , wymagał ogromnej wrażliwości badawczej i został bardzo dobrze przeprowadzony. Wnioski z badań, sposób ich formułowania pokazują kompetencje metodologiczne Doktoranta. Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia uważam, że dysertacja mgr Pawła Zapeńskiego spełnia wymogi Ustawy o Stopniach i Tytule Naukowym i z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie ze względu na powyższe argumenty proponuję wyróżnić tę dysertację.